Györgyi Zoltán - Imre Anna

Konfliktusok diákok és tanárok között

A tanár-diák konfliktus gyakoriságáról a média kapcsán és szórványos elbeszélésekből alkothattunk az elmúlt években képet, ebből azonban nem derülhetett ki, hogy voltaképpen mivel függ össze a jelenség: új, vagy csak újabban felismert, de régóta létező helyzetekről van-e szó, általánosan elterjedt és egyre gyakoribbá váló tapasztalatról lehet-e beszélni, vagy csak meghatározott intézménytípusokban előforduló, jól magyarázható esetekről. Az elemzés során abból a feltevésből indultunk ki, hogy nem teljesen általános a jelenség, hanem összefüggésbe hozható az iskolákra, a tanulókra, a tanárokra, s a társadalmi környezetre vonatkozó mérhető sajátosságokkal. Ilyenek lehet például az egyes középfokú képzési programokban megfigyelhető konfliktushelyzetek eltérő aránya, a tanulói összetételben megfigyelhető különbségek, vagy a tanári kompetenciák hiánya.

Hipotézisünk szerint elsősorban a tanulói összetétel lehet az elsődleges tanár-diák viszonyt befolyásoló ok, ami kihat a tanárok és a tanulók közötti konfliktusok alakulására és gyakoriságára. Tanulmányunk a két fél közötti konfliktusok megvilágítására vállalkozik az alternatív vitarendezéssel kapcsolatos kutatás kapcsán, s valamelyest az alternatív vitarendezéssel kapcsolatos elvárások, igények tükrében. Elsősorban a tanár-diák viszony alakulását befolyásoló tényezőket helyezzük előtérbe. Kutatásunk alapja az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet felmérése, ezen belül is elsősorban a tanulók, és a tanárok körében végzett kérdőíves vizsgálat, illetve a velük készült csoportos interjúk.

Az elemzés során az alábbi kérdésekre kerestünk választ:

- Mi jellemzi a konfliktusok alakulását az általunk vizsgált iskolákban? Van-e eltérés a diákok és a tanárok nézőpontja között?
- Milyen tényezők befolyásolják a konfliktusok alakulását? Vannak-e a tanár-diák együttműködést akadályozó tényezők?
- A tanárok diákokkal kapcsolatos céljai miként befolyásolják a két fél közötti kapcsolatot, s milyen összefüggések figyelhetők meg a tanárok és diákok közötti viszony

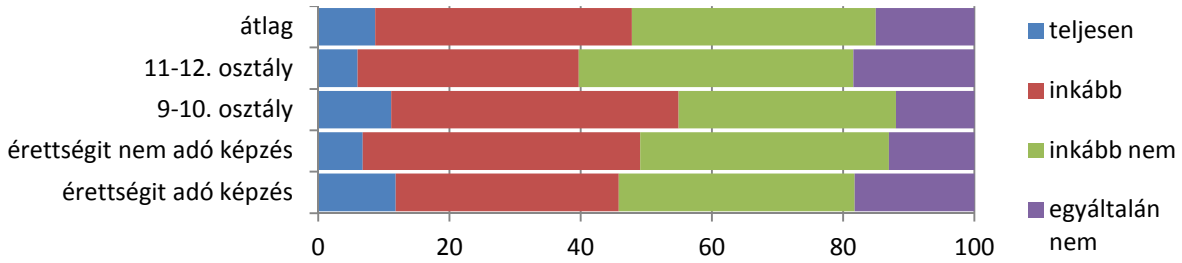
A tanárok és a diákok viszonya

Az elemzés kezdetén mindenekelőtt azt vizsgáltuk meg, hogy az általunk vizsgált intézményekben hogyan alakult a tanár-diák viszony a kérdezés idején. Ez a viszony sokféle módon mérhető, kutatásunkban is többféle megközelítés adódott erre, de egy kérdést tekintettünk kitüntetettnek ebből a szempontból. Ez a kérdés a tanárok és a diákok közötti kölcsönös tiszteletre, vagyis az emberi kapcsolatok legalapvetőbb minimumára vonatkozik, amely minden együttműködés kiindulópontja lehet. A kölcsönös tisztelet hiánya természetesen nem jelent automatikusan konfliktust a két fél között, konfliktusforrást azonban mindenképpen: kölcsönös tisztelet nélkül bármilyen nézetkülönbség eszkalálódhat. A kérdést mind a tanároknak, mind a diákoknak feltettük, s a válaszok alapján az egyes iskolákat minősítettük. Az iskolánként négy osztály, s az átlagosan csaknem 12 tanár kérdőíves válasza lehetővé tette, hogy viszonylag reális, a véletleneket jelentős mértékben kizáró adatokkal dolgozhassunk.

Az intézmények tanulóinak közel fele (48%-a) értett (teljesen vagy inkább) egyet azzal az állítással, hogy az adott iskolában a tanárok és a diákok kölcsönösen tisztelik egymást. Az érettségit adó képzési programokban tanulók[1] valamivel kevésbé pozitívan (46%) nyilatkoztak, mint a szakiskolai, speciális szakiskolai képzésben résztvevők (49%), vagyis a különbség nem jelentős, de szignifikáns. Meglepően nagy eltérés figyelhető meg ugyanakkor az egyes évfolyamok szerint: míg a 9-10. évfolyamon tanuló diákok többsége (55%) válaszolt pozitívan, a 11-12. évfolyamon tanulóknak viszont csak 40%-a.

1. ábra

Mennyire ért egyet, a következő állítással: „Ebben az iskolában a diákok és a tanárok kölcsönösen tisztelik egymást”? – a diákok véleménye, évfolyamok és képzési programok szerint

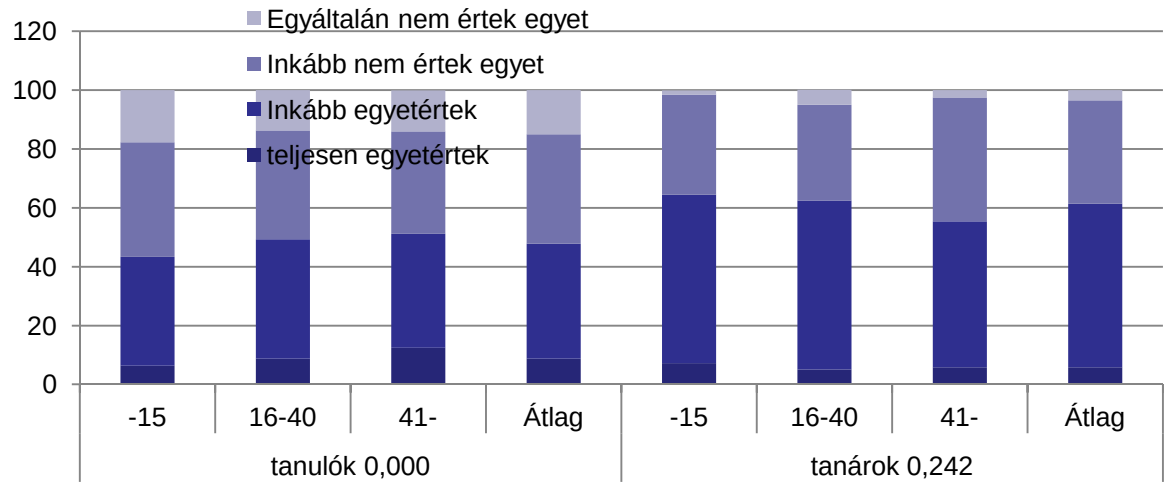
[1] Túlnyomórészt szakközépiskolások, de bekerült a mintába néhány gimnáziumi osztály is.

A képzési programok szerinti alig eltérő minősítés már sejteti, hogy a tanárok és diákok közötti tiszteletet nem, vagy nem feltétlenül rontja a hátrányos helyzetű tanulók magas aránya. Az adatok e metszetben történő vizsgálata igazolja is sejtésünket: a pozitív viszonyra utaló válaszokat legkevésbé (43%) a legjobb családi hátterű intézményekben kaptunk, s minél több a hátrányos helyzetűek aránya, annál pozitívabb a kölcsönös tisztelet tanulói megítélése.

A tanárok ugyanerre a kérdésre pozitívabban válaszoltak (61%-uk választotta a két pozitív viszonyra utaló válasz valamelyikét), ami nem feltétlenül jelent érdemi törésvonalat a két fél között, de ennek értelmezésére a tanulmány későbbi részében még kitérünk. A tanári válaszok szignifikánsan nem térnek el az iskolai tanulói hátterét tekintve (HH-arány), de meg kell jegyeznünk, hogy az elégedettség – a tanulói válaszokkal ellentétben – a legrosszabb hátterű iskolákban a legalacsonyabb. Az eltérést ezekben az iskolákban magyarázhatja, hogy a tanulók a problémásabb iskolákban inkább érzik a tanárok személyre szabott törődését, ez azonban úgy tűnik, nem valódi jó viszonyt takar, a tanárok legalábbis nem érzékelik hasonlóképpen

2. ábra

Mennyire ért egyet, a következő állítással: „Ebben az iskolában a diákok és a tanárok kölcsönösen tisztelik egymást”? – a diákok és a tanárok véleménye, az iskolában tanuló hátrányos helyzetű tanulók aránya szerint

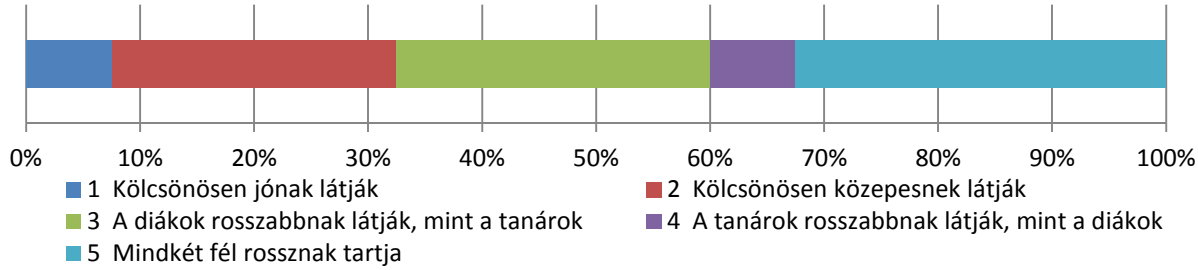

A tanulói vélemények erős összefüggést mutatnak az iskola méretével: a várakozásoknak megfelelően a legkedvezőbb véleményekkel a legkisebb intézményekben találkoztunk. Az adatok szerint az 500 tanulónál húzható meg a választóvonal

.

A tanár-diák viszony kölcsönös minősítése eltérő iskolamintázatokat rajzol meg: a vélemények különböző szinten egyezhetnek, vagy térhetnek el. A hiányzó tanári válaszok miatt csak negyven iskolát tudtunk minősíteni[2]. Mint minden ilyen jellegű kérdésnél nehéz értékelni a válaszokat, nehéz megmondani, hogy a kölcsönös tiszteletnek milyen mértékben kell jelen lennie ahhoz, hogy a napi szinten együttműködésre késztetett felek konfliktusmentesen, vagy a konfliktusokat könnyen kezelve tudjanak egymás mellett élni. Jó kapcsolatra utaló viszonynak azt a minősítést tekintettük, amikor a tanulók, illetve a tanáraik átlagosan legalább a négyfokú skála második értékének („inkább egyetértek") átlagát elérték, közepesnek, amikor a válaszok még pozitív irányba mutatnak, s rossznak, amikor a többségi vélemény már negatív. A tanárok és a tanulók kölcsönös tiszteletének mintázatát az alábbi ábra mutatja.

3. ábra
A tanár-diák viszony együttes értékelése

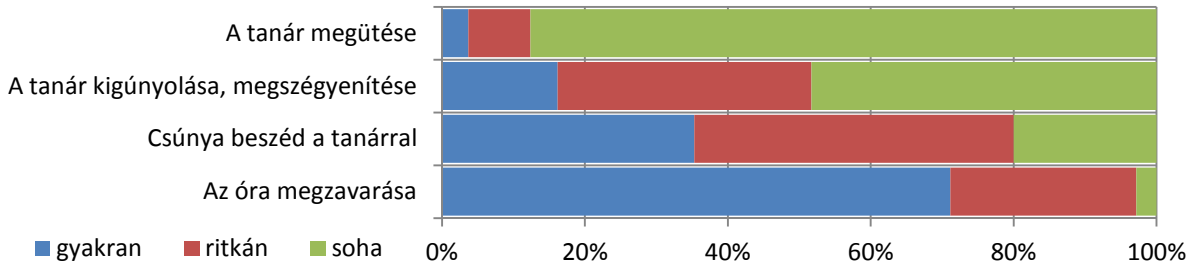
Az adatok arra utalnak, hogy legalább elfogadhatónak (jónak, közepesnek) a kérdezettek harmada ítéli csak a kapcsolatot, a többiben vagy kölcsönösen jelzett komoly problémák rajzolódnak ki, vagy pedig érzékelhető eltérések tapinthatók ki a tanárok és a tanulók véleménye között. Ez is, az is, veszélyeket rejt magában. Az ábra, ha nem is jelzi egyértelműen, de utal a már említett helyzetre, miszerint a tanulók a kritikusabbak. Ennek önmagában nem tulajdonítanánk különösebb jelentőséget, hiszen életkori sajátosságok magyarázhatnák a jelenséget, ugyanakkor a sok iskolára jellemző egységes értékelés azt jelzi, hogy nem ez, hanem valamilyen tényleges törésvonal okozza az eltéréseket.

[2] Minden törekvésünk ellenére néhány iskolából nem kaptuk vissza az ott hagyott tanári kérdőíveket.

A tanár-diák konfliktusok

A konfliktusokhoz mind a diák mind a tanár hozzájárulhat. Bár statisztikák nem állnak rendelkezésünkre, de a két fél egyenlőtlen iskolai helyzetéből adódóan a felszínre került konfliktusok többsége tanulói fegyelemszegésekre vezethető vissza[3]. Négy ilyen konfliktus gyakoriságára kérdeztünk rá a kutatásban. A kérdezett problémaforrások közül az óra megzavarása volt a legáltalánosabb, de gyakori volt a tanárral való tiszteletlenség („csúnya beszéd"), ugyanakkora tanárok kigúnyolásáról már kevesebben számoltak be, a tettlegesség (a tanárok megütése) pedig már csak elvétve fordult elő.

4. ábra
A diákok fegyelemszegésével kapcsolatos konfliktusok iskolai előfordulása a tanulói vélemények alapján %

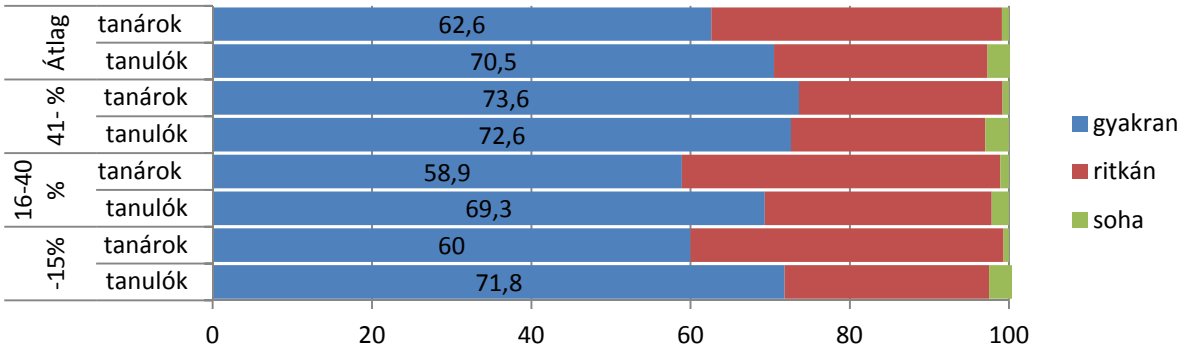

Az *óra megzavarása* nagyon általános jelenség, gyakorisága kis mértékben függ a tanulók életkorától (a tizenegyedik osztályban gyakoribb, mint a kilencedikben), az osztály képzési programjától (szakiskolai képzésben résztvevők esetében gyakoribb, mint a középiskolai képzésben tanulóknál), de az eltérés néhány százalékpontnyi csupán. A diákok meglátásait alig befolyásolja a hátrányos helyzetű tanulók iskolai aránya, a tanárok esetében azonban már lényeges a különbség: a közepes és jó hátterű iskolákban lényegesen alacsonyabb ez a fegyelemsértésről beszámoló tanulói tapasztalat. Természetesen – mivel csak percepcióról beszélünk – nem tudjuk megmondani, hogy az arányok milyen mértékben tükrözik a valós helyzetet, s milyen mértékben befolyásolja az eltérő ingerküszöb. Gyanítható, hogy a diákoknak az HH-arány által kategorizált iskolatípusok szerinti hasonló válaszai mögött ez utóbbi nyilvánul meg, míg a tanárok az óra megzavarását inkább tekintik a tanítás elmaradhatatlan – bár nyilván kezelendő – kellékének. A konfliktusok, viták, s a viták megoldása szempontjából azonban ez másodlagos kérdés, hiszen azt jelzi, hogy a rosszabb

[3] Természetesen a közvetlen kiváltó okra gondolunk, az szinte felmérhetetlen, hogy a jelzett okok mögött milyen tanári magatartások húzódnak meg.

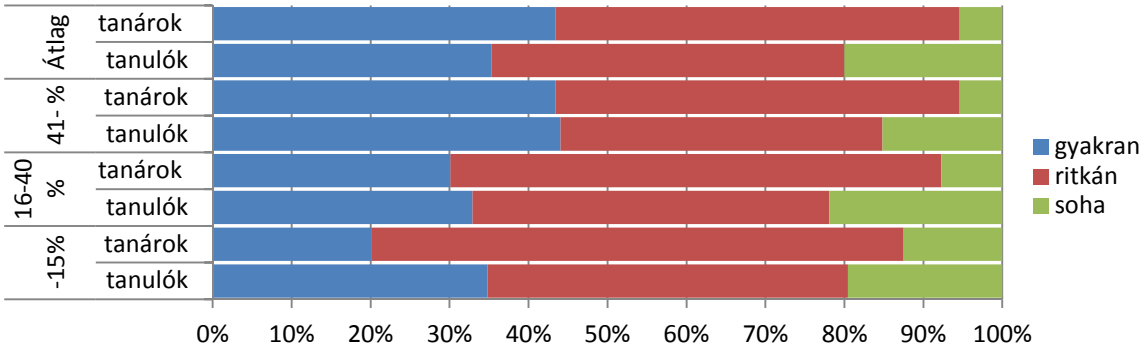
hátterű iskolákban nem csak a súlyosabb, hanem a kevésbé súlyos konfliktusforrások is gyakoribbak.

5. ábra
A tanóra megzavarásának előfordulása a tanulók és a tanárok véleménye alapján, a HH tanulók aránya szerint, %

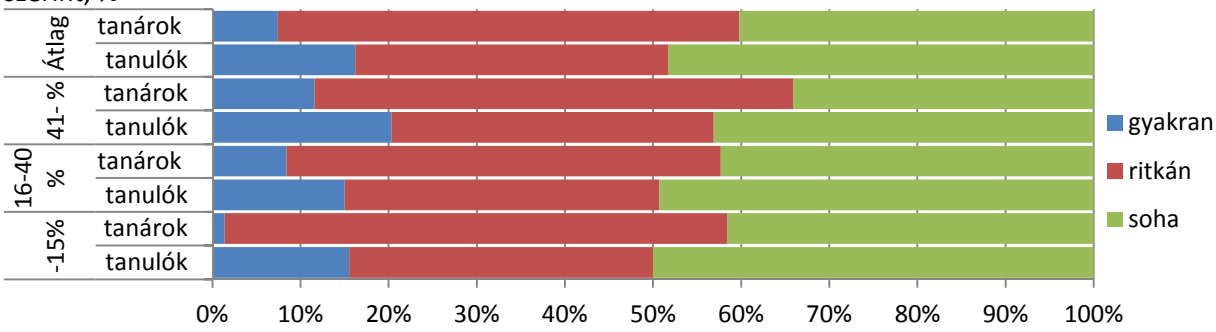
A fegyelmezetlenség második, az előzőnél lényegesen súlyosabb formája, a *tanárokkal való tiszteletlen, „csúnya" beszéd.* Ebben az esetben már nem pusztán órai fegyelmezetlenségről beszélhetünk, hanem a tanuló-tanár közötti kapcsolatot érintő társadalmi érintkezési normák megsértéséről. Előfordulása némileg ritkább, mint a tanóra megzavarása, de igen általános ez is. A különböző iskolák, osztályok közötti eltérés, hasonló, mint az előző esetben. A tanárok itt többen jeleznek problémát, s nagyobb gyakoriságot is érzékelnek, s minél jobb az iskola, annál kevésbé érzékelnek ilyen problémát a tanárok és a diákok is, s egyre kevésbé gyakorinak látják, mint a diákok. Ez utóbbi arra utal, hogy nagyon eltérőek a tanulói és tanári határvonalak a problémák megítélésében a jobb hátterű iskolákban.

6. ábra
A tanárral való csúnya beszéd előfordulása a tanulók és a tanárok véleménye alapján, a HH tanulók aránya szerint, %

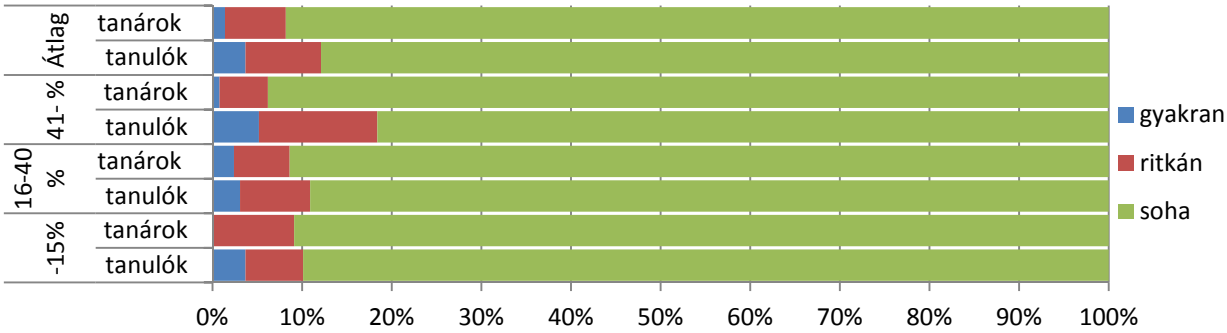
A *tanár kigúnyolása, megszégyenítése* a tanárt már személyében sérti, alázza meg. Ez a jelenség lényegesen ritkább az előző kettőnél, s itt még jobban kirajzolódnak az iskolák társadalmi háttere közötti különbségek, s ezek rávetülnek az eltérő képzési programokra is. Az érettségit adó képzésben résztvevő tanulók bő egytizede számolt be a gyakori előfordulásáról, a szakiskolai képzésben résztvevőknek viszont csaknem a duplája, s itt is megjelenik a rossz tanulói összetétel hatása. A tanárok közül a csúnya beszédhez hasonlóan itt is többen érzékelnek problémát, mint a diákok, ugyanakkor inkább csak szórványos jelenségként utalnak rá. Ez utóbbi tekintetében a viszonylag alacsony tanári jelzések arra utalnak, hogy vagy hárítanak a tanárok, s saját negatív tapasztalataikkal nem akarnak szembenézni, vagy pedig azt, hogy csak töredéküket érinti ez a konfliktus, de jellege és súlya miatt nem nagyon viszik nyilvánosság elé, így a kollégák nem szereznek róla tudomást.

7. ábra
A tanár kigúnyolásának előfordulása a tanulók és a tanárok véleménye alapján, a HH tanulók aránya szerint, %

A *tanár megütése* a vizsgált konfliktusok legsúlyosabbika. Előfordulása ennek megfelelően alacsony. A tanári vélemények itt egyértelműen alacsonyabb mértékű problémát jeleznek, mint a tanulóké. Ez utóbbiak véleményét a tanulói komolytalankodásból adódó torzítás miatt (ami az alacsony konfliktus-előfordulási arány miatt felerősödik) fenntartással kell kezelnünk, azonban a tanári vélemények egyértelműen tükrözik, hogy az iskolákban jelen van ez az eset: a legjobb tanulói hátterű iskolákban – ha ritkábban is – éppúgy, mint a legrosszabb hátterűekben.

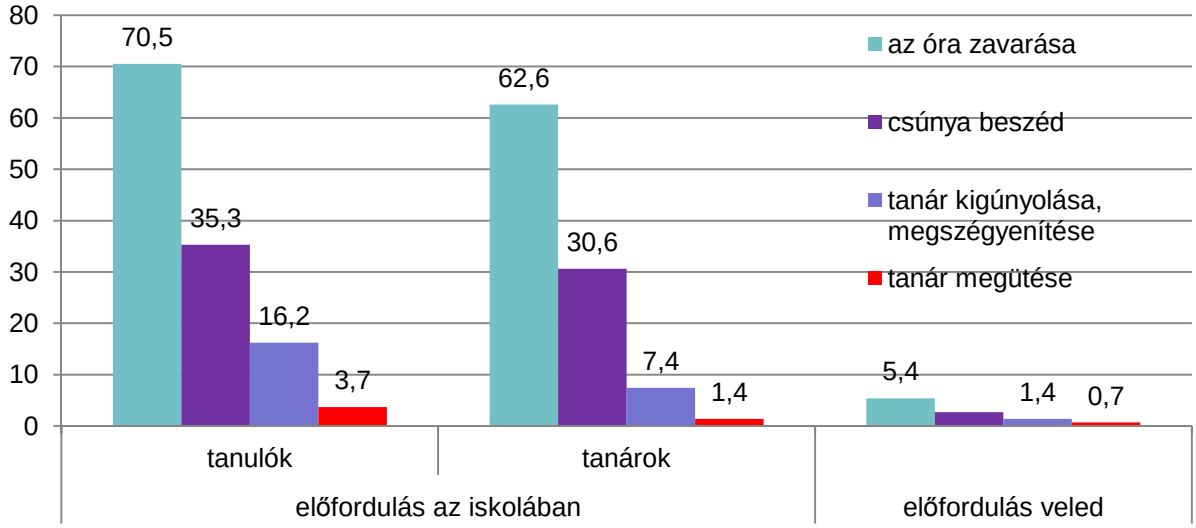
8. ábra
A tanár megütésének előfordulása a tanulók és a tanárok véleménye alapján, a tanulói összetétel szerint, %

A fenti fegyelemszegések tekintetében rákérdeztünk a tanulók érintettségére is, ami ebből a nézőpontból nézve nem jelentős, gyakori elkövetésüket csak a tanulók néhány százaléka vállalta fel. Alkalmankénti esetek már lényegesen több tanulót érintenek. A saját rendbontó szerep esetleges háttérbe tolása ellenére is azt mondhatjuk, hogy az általánosabb jelenségeket is csak a tanulók kis része követi el, de az elkövetések száma és/vagy súlya hangsúlyosan megjelenik az iskolákban.

9. ábra

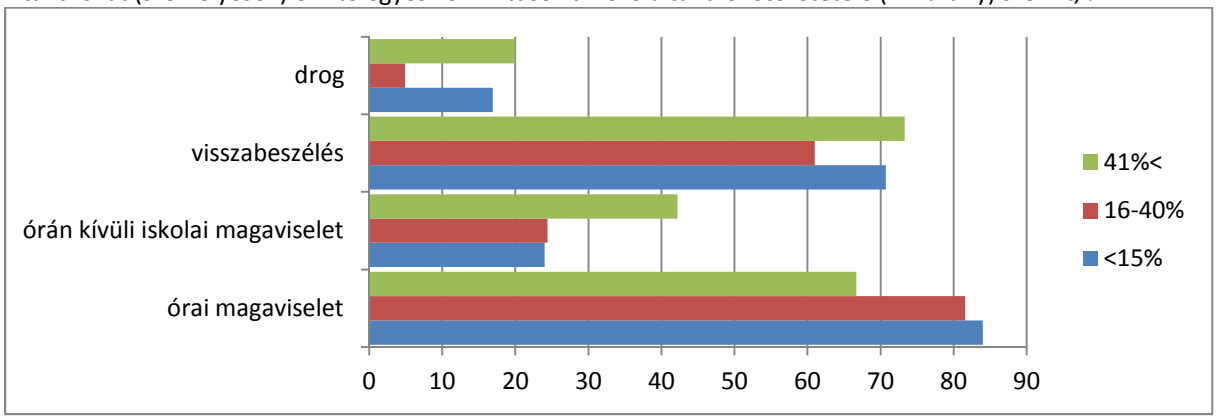
A vizsgált konfliktusterületek előfordulása a tanulók és a tanárok véleményes szerint általában, illetve a tanulók érintettsége ezekben. (A „gyakran” válaszok aránya)

A tanárokat ért személyes konfliktusokat a fentiekhez képest más kérdésekkel mértük, de a válaszok részben egybevethetők a korábbiakkal. Az egybevetés alapján a személyes érintettség típusai csak részben tükrözik az általános (tanári) véleményeket. Néhány

konfliktus esetén a legrosszabb és a legjobb hátterű iskolák adatai nagyon hasonlatosak, s olyannal is találkozunk, amelyben a legjobb hátterű iskolák tanárai konfrontálódtak leginkább. A négy jelzett konfliktustípus közül kettő egybevethető a tanárok által jelzett iskolai problémákkal, s ennek tükrében feltűnő, hogy az iskolai háttér eltérő módon érvényesül. Feltételezésünk szerint ezt az eltérést az iskolára vonatkozó és az egyéni, a tanárok saját tanórai magatartással kapcsolatos elvárásaira vonatkozó normák közötti különbségek okozzák: a legjobb tanulói hátterű iskolák pedagógusai nagyobb, a legrosszabb iskoláké pedig kisebb fegyelmet várnak el a diákoktól, s ennek függvényében konfrontálódnak. Az órán kívüli iskolai magaviselet tekintetében ugyanakkor nincs ez az eltérés, ami mögött nem a (a tanulói összetételhez valamelyest igazodó) tanári normák helyett az ezt tekintetbe nem vevő iskolai normák megszegését sejthetjük.

10. ábra
A tanárokat (személyesen) érintő egyes konfliktusok az iskola tanulói összetétele (HH arány) szerint, %

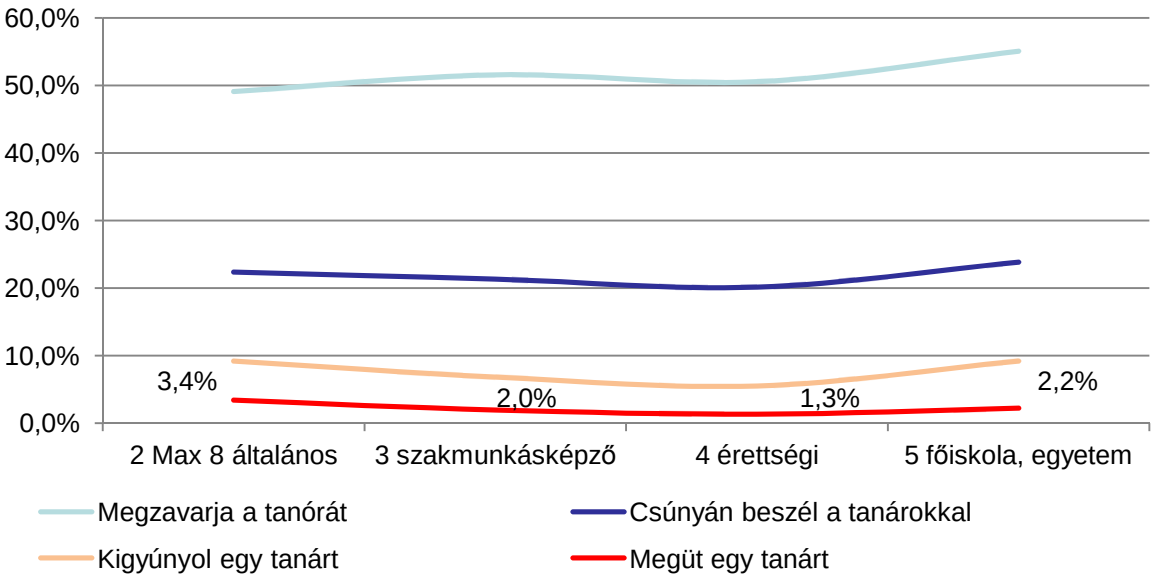
A konfliktustípusok és a tanulók háttere

A következőkben arra kerestünk választ, hogy egyéni szinten milyen sajátosságok befolyásolják az iskolai konfliktusokat. Ennek érdekében a vizsgált, a tanulók által elismert deviáns viselkedési formákat első lépésben a tanulók társadalmi hátterével összefüggésben elemeztük, majd a tanulók iskolai helyzetét, tanulmányi eredményességét, közérzetét vettük közelebbről szemügyre. Mivel a tanulók saját szerepüket kevésbé hangsúlyozták ezekben a kérdésekben, az elemezhetőség érdekében összevontuk a ’gyakran’ és a ’volt már ilyen’ válaszokat.

A társadalmi háttér mérésére az anya iskolai végzettségét és a szülők roma származását vizsgáltuk. Az anya iskolázottságának hatása a vizsgált konfliktustípusok közül csak a két durvább esetében bizonyult jelentősnek és egyben szignifikánsnak: a tanár kigúnyolása és megütése esetében. Az enyhébb konfliktusok esetében az eltérés nem szignifikáns, de legjobb hátterű tanulók esetében a legmagasabb, s a középfokú végzettségű anyák gyerekei esetében a legalacsonyabb. Ez arra figyelmeztet, hogy nem csak a hátrányos helyzetű családokból származó gyerekek esetében merülnek fel kisebb-nagyobb beilleszkedési, viselkedési problémák, a magasan iskolázott családok gyerekeinek beilleszkedése legalább annyira, esetenként még inkább problémás lehet. Összevetve a tapasztalatokat a korábban elemzett intézményi megközelítéssel, arra következtethetünk, hogy e szabályszegések esetében nagyon erőteljes a kortárshatás: ha a hátrányos helyzet egyéni szinten nem befolyásolja a szabályszegést, a hátrányos helyzetűek aránya viszont igen, akkor ebből az következik, hogy a sok hátrányos helyzetű tanulót oktató iskolákban ezek a konfliktusok a jobb hátterű tanulókra is kiterjednek.

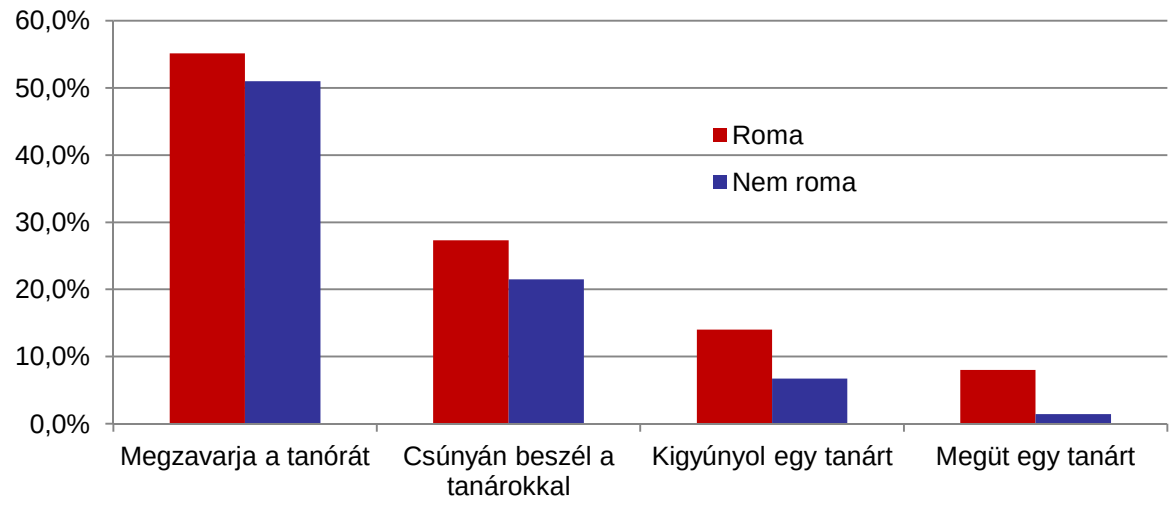
Adataink arra vonatkozólag is figyelmeztetőek, hogy nem lehet a konfliktusokat összemosni, eltérő sajátosságokat mutatnak nemcsak a gyakoriság, hanem az érintett tanulói kör tekintetében is: miközben a gyakoribb konfliktusok esetében alig van eltérés a tanulói háttér szerint, az erősebb vétségeknél erőteljesebb ennek befolyásoló szerepe.

11. ábra
A tanulók konfliktusokban való érintettsége az anya iskolázottsága szerint

Hasonló összefüggéseket figyelhetünk meg a tanulók roma hátterét tekintve is. A roma származás még erősebben érvényesül, ugyancsak a két durvább konfliktustípussal, a tanár kigúnyolásával és a tanár megütésével összefüggésben, ahol az érintettséget jelzők negyede, illetve közel fele volt roma származású. Hogy e tények mögött egészen pontosan milyen folyamatok húzódnak meg, arra a kutatás alapján nem tudunk választ adni, így azt sem tudjuk megválaszolni, hogy az eltérő kulturális különbségeknek, illetve a tanulókat identitásukban, vagy más jellegű érzékenységüket megsértő tanári viselkedésnek lehet szerepe ebben, s ha igen, mekkora. Pusztán a figyelmet irányítjuk egy olyan jelenségre, amellyel foglalkozni kell. Még akkor is, ha esetleg a jelenség igazságtartalma kétséges, hiszen ilyesfajta vágyakat tükröz.

12. ábra
A tanulók konfliktusokban való érintettsége az szülők roma származása szerint, %

Konfliktustípusok és a tanulók iskolai háttere

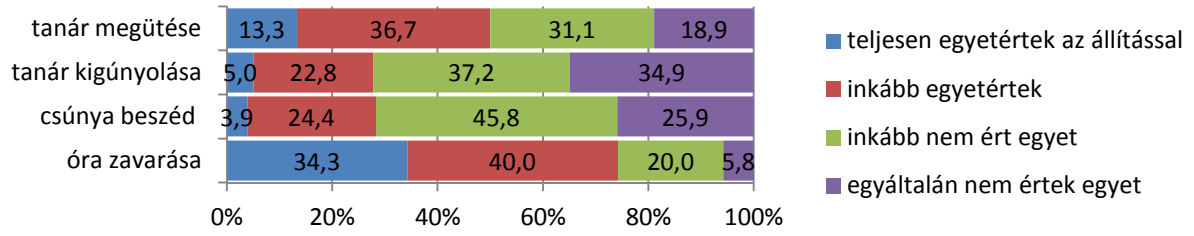
Igen fontosnak tűnik a konfliktusokban való érintettség esetében a tanulók iskolai 'háttere', azaz az a hely, pozíció, amit az iskolában a tanulmányi eredményük alapján a tanulók között elfoglalnak, a tanárokkal való kapcsolat, és az a tény, hogy az iskolában mennyire érzik jól magukat a diákok. Az általunk vizsgált tényezők nyilvánvalóan egymással is erősen összefüggnek.

Adataink közelebbi elemzése azt mutatta, hogy a konfliktusokban érintett tanulók rendre a néhány tizeddel gyengébb átlagos tanulmányi eredményességű tanulók köréből kerülnek ki

az általános iskolai bizonyítvány tanúsága szerint. A különbség minden konfliktustípus esetében megfigyelhető volt, de a tanár kigúnyolása esetében volt a legnagyobb. A tanulmányi teljesítményekben mutatkozó eltérés nemcsak arra enged következtetni, hogy az iskolai hierarchia összefügg a tanulmányi teljesítménnyel, ami önmagában vagy más háttértényezőkkel való összefüggés okán valamilyen mértékű kockázati tényezőt jelent a tanár-diák viszony szempontjából.

A másik, általunk vizsgált tényező a tanulók tanárokhoz való viszonya, ami nem szükségképpen rossz minden vétség esetében, a leggyakoribb vétségben, az óra zavarásában érintett tanulók túlnyomó többsége inkább kölcsönös tanár-diák tiszteletet jelzett, vagyis ezt a viszonyt – tanulók értelmezése szerint – nem borítja fel az óra megzavarása: a viselkedés nem a tanárnak, hanem a szituációnak szól, a tisztelet ettől még megmarad, s a kölcsönösség arra utal, hogy a tanárok is így gondolják. A többi, erősebb vétségről már nem mondhatjuk el ugyanezt: ahol ezek előfordulnak, ott már – legalábbis a tanuló oldaláról – nincs meg a kölcsönös tisztelet. Az okok és az okozatok viszont nem egyértelműek: egyaránt előfordulhat, hogy a kölcsönös tisztelet hiánya vezet a normaszegő magatartáshoz, de az is, hogy a normaszegő magatartás akadályozza a kölcsönös tisztelet kialakulását.

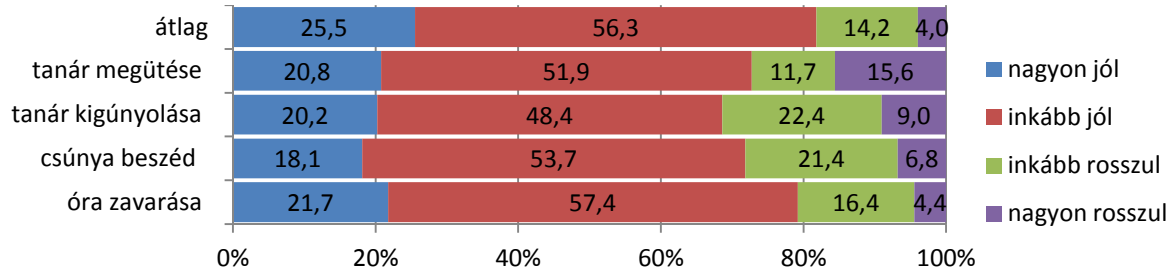
13. ábra
Mennyire értesz egyet az alábbi állítással? Ebben az iskolában a tanulók és a tanárok kölcsönösen tisztelik egymást. (diák vélemények)

A gyengébb tanulmányi eredmény, a rosszabb tanár-diák viszony is magyarázhatja, hogy a vétségekben érintett tanulók valamennyien az átlagnál kevésbé érzik jól magukat az iskolában, ugyanakkor a szabályszegések súlyosabb formáit elkövetők többsége is inkább pozitívan viszonyul az iskolához. Ez azt jelzi, hogy ezek a normaszegések minden bizonnyal nem általánosak, feltételezhetően alkalmanként fordulnak elő, s talán egy-egy pedagógushoz köthetők, vagyis jelentős részben szituációfüggők, s kevésbé fakad a tanulók személyiségéből, vagy kulturális hátterétől

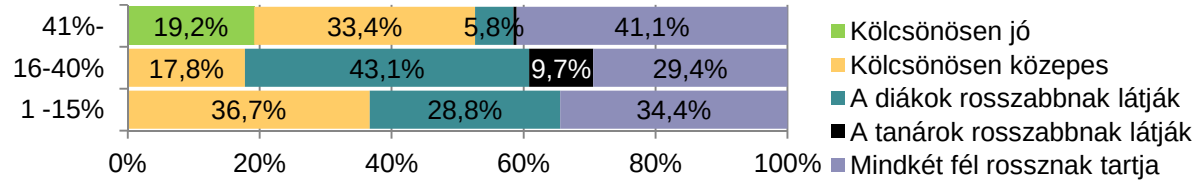
14. ábra

Összességében hogyan érzed magad ebben az iskolában? (diákvélemények)

Az elemzés végén megkíséreltünk arra is választ kapni, hogy a tanulói és a tanári vélemények egybevetése mit mutat az általunk vizsgált iskolacsoportokról, vagyis az iskolák társadalmi háttere magyarázza-e . A hátrányos helyzetű tanulók aránya szerint felbontva az adatokat azt tapasztalható, hogy igen jelentős különbség van a vélemények tartalmát és egybeesését tekintve egyaránt a három iskolacsoport között. A közepesnek mondható tanulói összetételű intézményekben a legnagyobb a tanulók és a tanárok közötti látens feszültség: főként a tanulók az elégedetlenek, de az iskolák nem csekély részében a tanárok, a viszony hasonló minősítése az iskolák kevesebb mint felében tapasztalható csak. Megítélésünk szerint ezekben az intézményekben nagy lehet a távolság és nem jó a kommunikáció a tanulók és a tanárok között, ennek következtében adaptációs problémák lehetnek az két fél viszonyában, Kölcsönösen jó viszony kizárólag a legrosszabb hátterű iskolákban tapasztalható, mégpedig azok közel egyötödében, vagyis épp azokban az iskolákban tapasztaljuk ezt, ahol a legtöbb problémát vártuk, s ahol a fenti elemzés alapján állítható, hogy valóban a legtöbb a probléma. A némileg meglepő összefüggést az interjúk tanúsága szerint az intézményi kultúra felvállalt mássága magyarázza. Ezekben az iskolákban úgy tűnik, megtörtént az a váltás, aminek révén a hátrányos helyzetű tanulók magas arányát az iskola nem problémának tekinti, hanem felvállalt feladatnak. Egy ilyen vállalás teheti lehetővé, hogy az iskola tanárai tudatosan készüljenek fel erre a feladatra és éljenek olyan megoldásokkal (pl. a tanulók felé forduló figyelem, a személyes törődés), ami kölcsönösen jobbá teszi a tanárok és tanulók viszonyát.

15. ábra
A tanár-diák viszony együttes értékelése – a hátrányos helyzetű tanulók iskolai aránya szerint

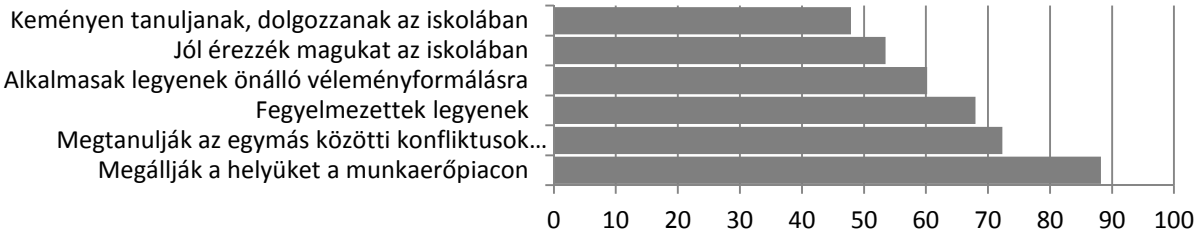

A tanárok diákokkal kapcsolatos elvárásai

A tanár-diák kapcsolat minőségén sokat javíthat, ha a két fél közös célok mentén érintkezik egymással, s sokat ronthat is, ha eltérőek ezek a célok. A diákok céljairól nem gyűjtöttünk információt, de a tanári elvárások alapján következtethetünk valamelyest az iskolai légkörre. Arra a légkörre, amely segítheti a tanár-diák konfliktusok megelőzését és megoldását. Az elvárások önmagukban nehezen minősíthetők, más-más tanulói közegben más-más értelmet nyerhetnek, nem beszélve arról, hogy egyes fogalmak (pl. fegyelmezettség, szorgalom, stb.) tartalma időben és térben változó, a célok *rendszere* azonban képet fest az értékek egymáshoz való viszonyáról.

Kutatásunkban a tanári elvárásokat hat, részben az iskolai időszakra, részben a jövőre vonatkozó kérdésre fűztük fel. E kérdések mindegyikét fontosnak tartották a pedagógusok, pusztán finom különbséget tettek közöttük a fontosság erőssége szerint. A konfliktusok, illetve kezelésük szempontjából a hat kérdés közül öt releváns: a tanulók viselkedésére, elvárt magatartására vonatkozik, vagy pedig a meglévő konfliktusok megoldásával hozható összefüggésbe.

16. ábra
A tanárok tanulókkal kapcsolatos elvárásai

Az elvárások sorában a jó iskolai hangulat és a kemény munka viszonylagos háttérbe szorulása azt jelzi, hogy ezeket a pedagógusok inkább eszközként, mintsem célként kezelhetik, ezeket a nevelési jellegű elvárások (konfliktuskezelés, önálló véleményformálás) megelőzik. A kemény tanulás ugyan egy tradicionális értékeket tükröző, (tanulásközpontú, fegyelmezett viselkedést megkövetelő) iskola képét is megrajzolja, a valóság azonban ennél

lényegesen árnyaltabb. A kemény munka például elsősorban a városi, halmozottan hátrányos helyzetű tanulóval alig rendelkező, tehát viszonylag kedvező társadalmi hátterű iskolák sajátossága (a négyes skálán átlagosan 3,5-ös értéket kapott, miközben a községekben, csak 3,0-et), tehát azoké, amelyek – vélhetően – képesek magasabb követelményeket állítani a tanulók felé. Legkevésbé a közepes hátterű iskolák esetében fogalmazódik ez meg. Ezzel kapcsolatban fel kell hívnunk a figyelmet arra a gyakran, s sok területen megfigyelhető jelenségre, hogy néhány tekintetben a legjobb és a legrosszabb tanulói összetételű iskolák közös, vagy legalábbis egymáshoz közeli sajátosságokkal rendelkeznek.

A fegyelem előtérbe kerülése az iskolák helyzetével nem, a tanárok helyzetével kapcsolatban azonban felmerül. Az okok itt is két oldalról érkeznek, de egyelőre csak az egyiket nevezzük meg: minél rosszabbnak érzik a tanárok a saját anyagi helyzetüket, annál fontosabb számukra a fegyelem. Feltételezésünk szerint egyfajta tanári kiábrándultság, kilátástalanság-érzet vezet a fegyelem ily módon való előtérbe kerüléséhez. Ezt az összefüggést erősíti egy másik is, amely a tanulók jó iskolai közérzete (mint elvárás) és a tanár jó közérzete (mint tény) párhuzamosságára utal, s igazából az összefüggést a negatív irányban megfogalmazva rajzolja meg érzékletesen: minél rosszabbul érzi magát a tanár az iskolában, annál kevésbé fontos számára, hogy a diákok jól érezzék magukat. Mindezek rávilágítanak arra, hogy – bár többféle interpretáció is elképzelhető – a tanárok elégedettsége pozitívan hat a munkájukra, s ezen belül a munkájukkal kapcsolatos célkitűzésekre, aminek az iskolán belül kiemelkedő szerepe lehet.

A tanulók jó iskolai közérzetének igénye még egy háttértényezővel mutat szignifikáns összefüggést: a legkisebb iskolákban kerül ez leginkább előtérbe. E kis iskolák nem annyira méretük okán vannak jellegzetes helyzetben, hanem mert valamilyen speciális feladatra vállalkozva, nem egy esetben a nehezen kezelhető tanulók problémáinak kezelését hangsúlyosan felvállalva maradtak kicsik. Vissza kell utalnunk egyben a korábban elmondottakra, miszerint kölcsönösen jó viszonyt egyedül a legtöbb hátrányos helyzetű tanulóval rendelkező iskolák között találtunk.

A kutatás fő témája szempontjából kiemelkedően fontos konfliktuskezelés kifejezetten előtérbe került a válaszok sorában. Ennek tartalma azonban ebben a megközelítésben nem ismert, vagyis nem tudjuk meg, hogy milyen elvekre építve képzelik el a pedagógusok ezt. A

folyóiratban szereplő másik tanulmány[4] utal arra, hogy az alternatív vitarendezés fogalmát nagyon eltérően értelmezik még az igazgatók is. Minden esetre, még bizonytalan értelmezés mellett is, komoly alapot jelenthet a tanárok számára ez az célkitűzés, ahhoz, hogy adott esetben új, számukra alternatív megoldások vitarendezés iránt is érdeklődjenek.

A tanár-diák viszonyt befolyásoló tanári attitűdök, tulajdonságok

A tanár-diák viszonyt a tanárok oldaláról nem csak az általuk megfogalmazott célkitűzések, hanem a közös munkát meghatározó tulajdonságaik, tevékenységeik is befolyásolhatják. Mint minden kapcsolat esetében az együttműködés természetesen mindkét félen múlik, de az iskola természetéből fakadóan a viszonyt a tanárnak kell, kellene aktívan alakítania, vagyis a tanárok felkészültsége, hozzáállása döntő lehet.

Kutatásunk tapasztalatai szerint a tanár-diák viszonyt. a tanárok tanulókkal kapcsolatos célkitűzései szinte egyáltalán nem befolyásolják Az egyedüli kivételt a kemény munka követelménye jelenti: a kölcsönösen jó viszonyt jelző iskolákban ez az elvárás háttérbe szorul, viszont előtérbe kerül azokban az iskolákban, ahol a diákok rosszabbnak érzékelik a tanárokkal való kapcsolatot, mint a pedagógusok. Az ok-okozati viszonyok nehezen feltárhatók, feltételezésünk szerint nem is mindig azonos irányúak, minden esetre a vizsgált iskolai körben kirajzolódik, hogy a kedvező tanár-diák viszony nem a kemény munka talaján jön létre, hanem inkább annak háttérbe kerülésével. Mindez némi adalékot jelenthet a jó társadalmi hátterű (s sok esetben a kemény munkát előtérbe helyező) iskolákban tapasztalt viszonylag magas – igaz, nem komoly súlyú – fegyelemsértésekre.

A tanár-diák viszonyt a tanári célkitűzéseknél lényegesen erőteljesebben befolyásolja a tanárok tanulókkal szembeni viselkedése, ami egyértelműen jelzi, hogy a tanári célkitűzések sokfélék lehetnek, de a sokféle értéket felülírják a mindennapi kapcsolatok, amelyeket ugyan kölcsönösen alakítanak a tanulók és tanáraik, de amelyben a tanároknak komoly szerepe van.

A tanárok viselkedését önmagukkal értékeltettük, s ez nagyon tanulságos összefüggést rajzol meg: a legjobb kapcsolatot jelző intézményekben a tanárok a hat mutató közül ötben (a hatodik esetében nincs szignifikáns összefüggés a két tényező között) egyértelműen a

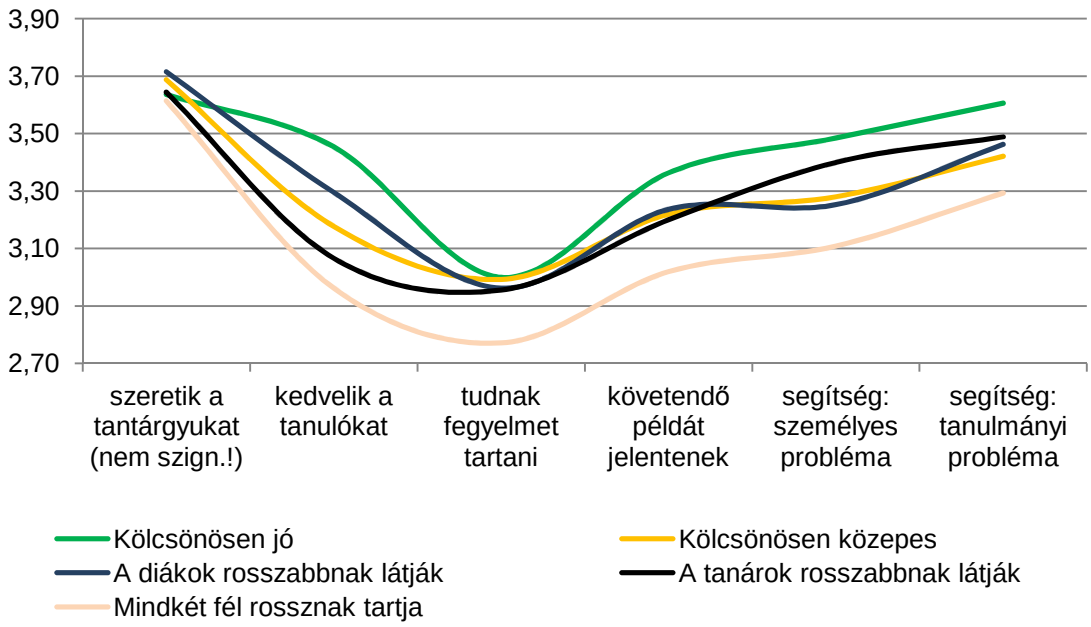
[4] Mártonfi György: Igazgatók az alternatív vitarendezésről, a konfliktuskezelésről

legjobbak a tanár-diák viszony kölcsönös megítélése szerinti iskolacsoportok között, a legrosszabb kapcsolatot jelzők esetében pedig rendre a legalacsonyabb értéket kapták mindegyik mutató szerint. rosszabbak. Az öt tanári tulajdonság, tevékenység egy része (kedvelik a tanulókat, tudnak fegyelmet tartani) kölcsönös ok-okozati kapcsolatban állhat ugyan a tanár-diák viszonnyal, más része esetében azonban (követendő példát jelentenek, segítenek a tanulóknak azok személyes, vagy tanulási problémáinak megoldásában) egyértelműen a tanári hozzáállás hiányosságai ütköznek ki az adatokban.

Az adatok azt jelzik, hogy a kölcsönös kapcsolatra utaló egyenlőtlenség egyik típusát, mégpedig azt, amikor a diákok rosszabbnak minősítik a kapcsolatot, mint a tanáraik, a hat mutató közül a diákok számára nyújtott személyes jellegű tanári segítség hiánya érdemben befolyásolja: a négyes skálán mért erre adott pontérték itt lefelé tér el más mutatókhoz képest.

17. ábra

A tanár-diák viszony kölcsönös értékelése és a tanárok jellemzői saját megítélésük szerint *

* A kérdés: „Ön szerint mennyire jellemzik az alábbiak az iskola tanárait? A válaszok: négyfokú skálán, ahol 1= Szinte egyetlen ilyen tanár sincs az iskolában ➔ 4 = A legtöbb tanár ilyen

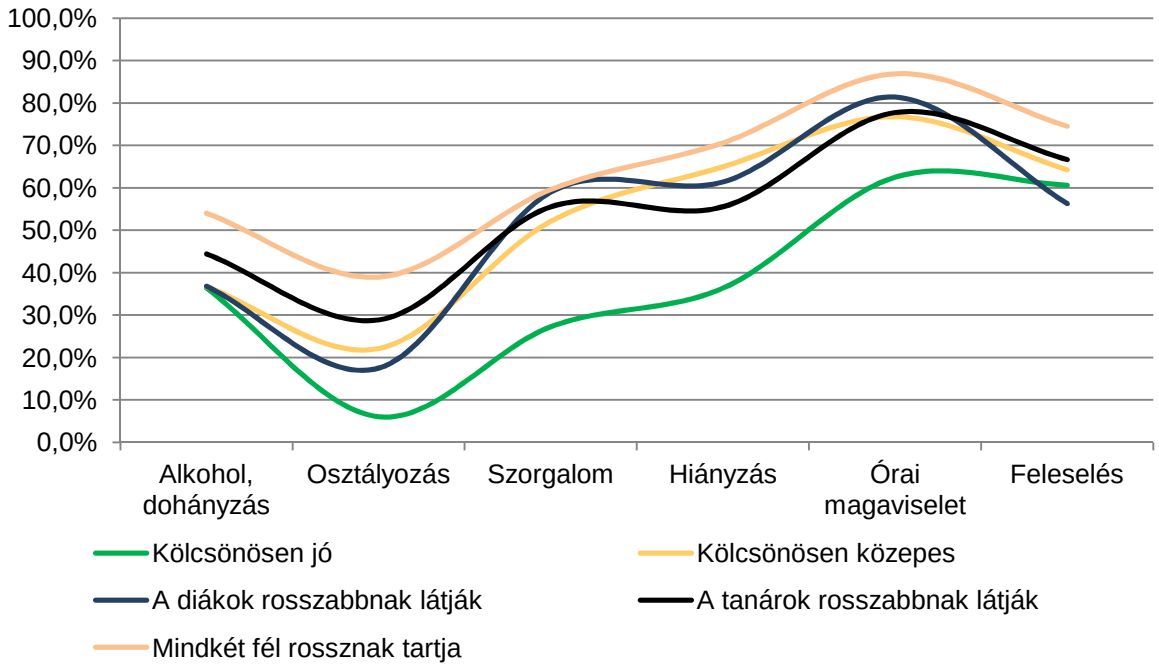
A tanár-diák viszony és a tanár-diák konfliktusok

A tanárok és diákok közötti értékkülönbségek, sőt a felszín alatt megbújó feszültségek nem vezetnek törvényszerűen konfliktushoz, csak hozzájárulhatnak ezekhez, s megnehezíthetik a konfliktusok rendezését. Mint korábban láttuk, a tanárok a vizsgált konfliktusok előfordulásával, gyakoriságával kapcsolatos tapasztalatai esetenként markánsan eltérnek a diákok által jelzettől.

A tanulók értékelése szerint a fegyelemsértések között az óra megzavarása kiemelt jelentőségű. A tanárok tapasztalata ezzel egybeesik, amennyiben az óra megzavarására visszavezethető konfliktusok („órai magaviselet", „feleselés") a leggyakoribbak. Ez még akkor is igaz, ha ők a tanóra megzavarását sokkal inkább a mindennapok természetes részének tekintik, mint a diákok. Egyes konfliktusok gyakorisága összefüggésbe hozható a tanár diák viszony megítélésével, mégpedig úgy, hogy a kölcsönös tisztelet erőteljesebb jelenléte esetén a konfliktusok száma viszonylag alacsony. Bár az ok-okozati viszonyok itt sem egyértelműek, feltételezhető a kölcsönhatás, vagyis hogy a kölcsönös tiszteletet a konfliktusok gyakorisága éppúgy befolyásolja, mint ahogy a kölcsönös tisztelet is csökkenti, csökkentheti a konfliktusokat, hiszen hozzájárulhat azok megelőzéséhez.

18. ábra

A tanárok különböző területekkel összefüggő személyes konfliktusainak aránya a tanár-diák viszony megítélése szerinti iskolacsoportokban

Összegzés

Elemzésünkben néhány konfliktus-típus segítségével arra tettünk kísérletet, hogy körüljárjuk a tanárok és diákok viszonyának, s e viszony hátterének a kérdését. Tapasztalataink azt mutatják, hogy igen eltérő a konfliktusok érzékelése a két szereplő részéről, jellemzően a tanárok kisebb gyakoriságúnak ítélik meg ezeket, mint a diákok. A konfliktusok egyes, eltérő súlyú előfordulása az intézmény képzési típusától és tanulóinak társadalmi összetételétől függően eltérő, az utóbbi szempontból a hátrányos helyzetű tanulókat magas arányban fogadó intézménycsoport a másik két csoporttól való eltérése szembetűnő. Sajátos tapasztalat, miszerint az általunk kérdezett vétségek előfordulása ugyan a legrosszabb hátterű iskolákban a leggyakoribb, a kölcsönös tisztelet érzése is itt a legkedvezőbb a tanárok és a diákok részéről. A másik két intézménycsoportban ugyan kevesebb a vétségek tényleges előfordulása ugyan csekélyebb, de ennek ellenére a tanárok és a diákok viszonya ellentmondásosabbnak, problémásabbnak tűnik.

A tanulói vélemények a konfliktusokról eltérőek abban a tekintetben, hogy általában vagy saját érintettségre vonatkozik-e a kérdés, az utóbbi szempontból a gyakorisági arányok jóval szerényebb mértékűek. A konfliktusokban érintettség a tanulók társadalmi hátterét tekintve

összefüggést az anya iskolázottsága és a tanulók kisebbségi (roma) származása szerint mutat, elsősorban a súlyosabb konfliktusok esetében, az összefüggés konkrét irányát és tartalmát illetően sajnos adataink kevéssé igazítanak el. A tanulók iskolai háttere is befolyásolja adataink szerint a tanulók konfliktusokba kerülését:nagyobb eséllyel a gyengébb tanulmányi eredményességű tanulókra jellemző, illetve olyanokra, akik tanáraikkal szemben kevésbé érzékelnek kölcsönös tiszteletet és nem érzik jól magukat az iskolában.

A vizsgálat egyértelműen rámutat arra is, hogy a konfliktushelyzetek, illetve a konfliktusok mögött nem csak a diákok magatartását kell keresnünk, hanem a tanárok diákokkal kapcsolatos elvárásain keresztül a pedagógusok helyzete: jó léte, jó közérzete is szerepet játszik, de az is, hogy milyen eszköztárral rendelkeznek – például a fegyelmezés terén --, vagy hogy milyen mértékben terjesztik ki tevékenységüket a tanításon kívülre: segítik-e a tanulókat, vagy pedig nem foglalkoznak azok személyes problémáival.